

УДК 821.161.2

DOI: 10.31471/2304-7402-2025-21(77)-267-275

ХРИСТИЯНСЬКА КАРТИНА СВІТУ В РОМАНІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК «УРІЗЬКА ГОТИКА»: АРХЕТИП СМЕРТІ

Оксана Залевська, Наталія Береза

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: oksana.zalevska@pnu.edu.ua

Мета. У статті проаналізовано роман «Урізька готика» Галини Пагутяк крізь призму архетипної критики. Доведено, що яскрава архетипна система прози письменниці, звернення до міфотворчості та релігійної тематики, надприродне моделювання сюжету репрезентують своєрідний індивідуальний стиль авторки. Водночас у праці осмислено важливі філософські та екзистенційні мотиви буття героя. В дослідженні також докладно вивчено архетип смерті, окреслено та виокремлено ті типи, які експліковані у творі «Урізька готика».

Дослідницька методика. Відповідно до тематики і проблематики у статті застосовано низку методів, які дають можливість висвітлити порушені питання, зокрема – культурно-історичний (художній твір в контексті взаємозв'язків із культурно-історичним тлом), психоаналітичний (функціонування архетипів, художніх образів та оприявлення семантики тексту), герменевтичний (встановлення глибинних смислів та філософської проблематики художнього твору), структурно-функціональний (модифікування структури наукового дослідження, функціонального взаємозв'язку всіх елементів).

Результати. У студії зусебіч аргументовано і доведено тезу про особливості міфологічного мислення Галини Пагутяк на матеріалі роману «Урізька готика», оприявлено поняття «архетипу», який дозволяє простежити своєрідні явища у змістовому наповненні тексту твору сучасної української письменниці. Результати вивчення дають змогу з'ясувати, функціональність архетипу смерті в романі, а також визначити місце і роль автора «Урізької готики» в нинішньому національному літературному процесі.

Практичне значення результатів наукової студії полягає в тому, що вони можуть бути використані у подальшому вивченні творчості Галини Пагутяк, у з'ясуванні особливостей розвитку сучасної української літератури.

Ключові слова: архетип, автор, життя, смерть, ритуал, ініціація, страх, провина.

Постановка проблеми розвідки полягає у потребі наукового дослідження функціонування архетипу смерті у романі Г. Пагутяк «Урізька готика». До низки спонук, що зумовили звернутись саме до цієї теми дослідження, можемо віднести, по-перше, відсутність наукових розробок даної проблематики щодо роману «Урізька готика»; по-друге, недостатню вивченість творчості Г. Пагутяк крізь призму архетипної критики. Творчість Галини Пагутяк в сучасному літературознавчому дискурсі досліджується насамперед у розрізі неоміфологічних студій, жанрово-стилістичних категорій (синтезу роману-фентезі та готичного, містичного роману), екзистенційної проблематики художніх текстів, феміністичної літературної критики («жіночого письма»), метатекстуальності творчого доробку письменниці. Зокрема, у романі Г. Пагутяк «Урізька готика» літературознавці зосереджували свою увагу на містичному складнику художнього твору (Т. Гребенюк), образній системі (О. Вещикова), неоміфологічній стратегії роману (Г. Бокшань, Н. Чухонцева), конфлікті демонічності та християнської етики (К. Оселедько), трансформації архетипу села в «урізькому тексті з погляду компаративного аспекту (О. Романенко). Проте проблема функціонування архетипу смерті у романі «Урізька готика» не була об'єктом літературознавчих досліджень, що відкриває нові можливості сприйняття художнього тексту в площині архетипної критики.

Виклад основного матеріалу. У романі «Урізька готика» експліковано два типи смерті за типологією М. Еліаде – *«смерть, коли людина є жертвою чаклунства чи надприродних сил»* та *«смерть як абсурдна помилка»*. Зокрема, тип смерті – *«смерть, коли людина є жертвою чаклунства чи надприродних сил»* пов'язаний із містичним складником роману. У художньому творі відображено протистояння людей та нелюдських істот – опирів. Ми дізнаємося, що «...весь рід Петра – проклятий, адже це – рід опирів» [1, с. 109]. У романі відбуваються загадкові вбивства, що формує детективну сюжетну лінію твору: «У селі траплялось більше похоронів, ніж весіль та хрестин» [7, с. 14]. «В Урожі в полудень вулицями ходять утопленики, а вночі – опирі» [1, с. 109].

Варто зауважити, що в основу художнього твору Галини Пагутяк «Урізька готика» вмонтована таємнича стародавня історія. Натхненням та поштовхом для написання роману був нарис Івана Франка «Спалення опирів у селі Нагуєвичах у 1831 році», який вважається науковим документом, адже був написаний на основі реальних фактів. Річ у тім, що у 30-х роках позаминулого століття у тих краях розповсюдилось таке захворювання як холера. І люди, не володіючи ніякими знаннями про цю страшну хворобу, вдавались до забобонів та містичних ритуалів, шукаючи винних у цьому перебігу подій. Жителі селища Уріж вважали, що людей зводить на той світ не хвороба, а нечиста сила – вампіри. Відтак шукаючи винних, без суду та слідства, людей спалювали живо на вогні. Адже саме за допомогою цієї стихії можливо було позбутися нечистої

сили. Історичною реліквією, що залишилась з тих часів, є старий дерев'яний хрест, на місці якого і страчували нещасних людей.

Так, один із головних героїв роману – Петро, розповідає сину Оркові історію про те, як люди у безпам'ятті заживо спалювали тих, хто, на їхню думку, підлягав підозрі, зокрема і батька Петра (у романі відтворена жахлива сцена обпеченого, ледь живого батька та семирічного сина, який доглядає його в останні години життя: «Тато вже був такий слабкий, що ледве дихав. Я сидів коло нього [...] Більше нічого не говорив. Орку, я забув ці послідні слова! Одразу по тому тато заснув, а я коло нього, хоч був білий день. Заснув, тримаючи його за руку» [7, с. 263]). Петро запевняє Орка, що самосуду над жителями села Уріж не буде, доки отець Антоній живий, адже він цього не допустить. Отець завжди прагне якомога справедливіше ставитись як до людей, так і до «нелюдських» істот. Він стверджує, що робити самосуд над іншими – це не справа людини, тому що цей світ сотворив Бог і йому вирішувати, кому жити на цьому світі, а кому ні. З цієї точки зору, ґрунтовним є зауваження Нортоба Фрая про те, що темні сили є так само Божими створіннями і мають право на існування: «Згідно з Біблією, творіння проливало світло й привносило порядок у хаотичну темряву – безодню, яку символізує море смерті. І все ж процес світотворення включає відокремлення тверді від води і чергування світла з темрявою за допомогою сонця й місяця. Отже, про хаос і темряву можна думати двояко. З одного боку, їх можна трактувати як Божих ворогів з-поза його творіння; але з іншого, вони діалектично належать до творіння і так само є Божими витворами» [8, с. 174]. Відтак в романі є міркування про те, що темні і світлі сили існували на цьому світі задовго до появи людини та є також витворами Господа. Тому людська істота не має права втручатися у розподіл сил темних та світлих на цій землі.

Тип смерті як «абсурдної помилки» оприявлений в романі у трагічному, моторошному ключі. У фокусі читацької уваги – оповідь про чотирирічну дівчинку Орісю, яка була безнадійно хворою та померла на самоті, зовсім одна в порожньому будинку. В свідомості читача смерть дитини, ритуал похорону якої описується надзвичайно детально, сприймається як абсурд, безглуздя, алогічна подія, яка не мала відбутися.

Щодо цієї проблематики Галина Пагутяк ставить запитання: коли людина у відчаї, вона має право боротися з Богом та ангелами? Чи може мати змиритись зі смертю власної дитини? Так, мати Орісі намагалась усілякими способами врятувати дитину: Марія звертається до ворожки, обвішує Орісю образами та намагається змусити її «полюбити світ». У творі художньо відображена ідея того, що люди помирають, адже «перестають хотіти жити». Односельчани сміються з Марії, називають її єретичкою та божевільною. Проте отець Антоній заступається за жінку: «То – інша любов. Але є така, що ні мені, ні вам не дано зрозуміти. А чого не розумієте, про те не беріться судити» [7, с. 18]. Письменниця акцентує

на слабкості людської природи, яка завперш намагається знецінити та осудити, не розуміючи який біль переживає людина.

В романі читач зіткнеться з питанням переходу людини у інший світ. За М. Еліаде, над тілом померлого «...мають бути здійснені певні церемонії, так щоб його не можна було знову оживити і зробити знаряд-дям злих дій. І що ще важливіше, душу необхідно проводити у її новий дім і ритуальним чином долучити до спільноти його мешканців» [3, с. 23]. Галина Пагутяк дуже детально описує сам *процес ініціації* похорону. Кожен із етапів ритуалу виконується з певною послідовністю і обрядовістю. У творі відтворена думка про те, що душа обов'язково перед смертю повинна побути на землі. І якщо не буде виконаний ритуал, душа може залишитись у митарствах: «Треба стукнути труною об поріг, як виносять, не можна брати води з криниці обмивати небіжчика, не можна замітати хати, ані розчісувати волосся, не можна нічого садити, бо зогниє. Мертві мають велику силу, і навіть Оріся вгнівається, й буде ходити, як щось не так зроблять» [7, с. 41]. Батько Орісі чітко дотримується ритуалу: «Тато кладе для Орісі образочки, трохи вже понижені, пару крейцарів, гребінець, писанку, аби інші діти на тому світі не дорікали, ніби не має нічого» [7, с. 45]. Виконує ритуальні дії хресна Орісі: «Хресна ще доложила пару крейцарів, аби Орісі вистачило чим заплатити за перевіз на той світ. Усе було, як у людей» [7, с. 49].

У романі відтворений також стародавній «варварський ритуал», «забава при мерці», «...описаний, до речі, Михайлом Коцюбинським у “Тінях забутих предків”. Били по спині когось, перед тим зав'язавши йому очі хусткою, дерев'яною ложкою або лопаткою, й мусив вгадати, хто вдарив. Як вгадував, то на його місце сідав той, хто вдарив. Мусив терпіти так довго, доки не вгадав. Можливо, та забава була не стільки для живих, скільки для душі небіжчика, що на той час перебувала в хаті» [7, с. 33]. Цей ритуал пов'язаний із тим, що небіжчика не можна самого залишати у хаті. Тому батько, тітка Бабійка та інші жінки ні на хвилину не залишають тіло Орісі наодинці.

Ритуал ініціації в романі корелює із концептами «сирості» («На дворі було темно від дощу. Коли жінки заспівали, те, що назбиралося, почало ворухитися і скувати за серце» [7, с. 42]; «...треба йти на похорон, а тоді на цвинтар. Не те, що отець Антоній не звик до свого важкого хліба, радше, хреста, але змок і промерз до самої душі, і тільки хвороба або смерть звільнять його від нього» [7, с. 44]; «Потім люди почали розходитись, а далі втікати від настирливого дощу. Орко з Петром повели додому коня, за яким волочились мокрі заболочені сани» [7, с. 55]) та «холоду» («Уночі в хаті було зимно й неспокійно. Дяк читав псалтир, з якого ніхто не розумів ні слова, але цього потребувала душа» [7, с. 45]; «Отець Антоній, закоцюблений і промоклий, пішов до ризниці перечекаати, доки не засиплють яму, щоб запечатати гріб» [7, с. 56]), що підкреслює психологічний стан персонажів.

Варто зауважити, що в романі архетип смерті пов'язаний із семантикою гострого «страху» та «почуття провини». Так, на похороні у своєї сестри, Орко, сидячи біля дорослих (авторка таким чином підкреслює неприродність передчасного дорослішання дитини), роздумує над складним питанням: коли Оріся помирала, наскільки страшно було їй зустріти смерть зовсім самій у порожній хаті? Орку моторошно уявити таку ситуацію, він зі страху заплющує очі і сподівається на те, що Оріся померла у вісні. Такий біль і страх охоплює юнака, що він не може і поворухнутися. Побачивши стан хлопця, отець Антоній намагається втішити його: «Бачу, що ти дуже любив свою сестричку, і її душі може бути сумно, що так за нею жалують. Вона піде на небо поміж ангелів. Кого Бог любить, того забирає до себе якнайборше...» [7, с. 32]. Таким чином, Галина Пагутяк за допомогою християнської ідеї намагається пояснити життєву несправедливість, яка не має пояснення для людини, що живе у цьому світі буття, і тим більше, для юного хлопця, який за пів року втратив матір та сестру.

«Почуття провини» експліковано дуже яскраво в романі, його відчувають усі мешканці села Уріж. Так, на початку художнього твору, знайомлячи читача з образом юного Орка, авторка неодноразово акцентує на відчутті провини юнака, яке є вродженим, природним для нього. З народження Орко відчуває себе самотнім та нещасним, світ для нього ворожий. У читача це викликає певну незрозумілість та зацікавленість: як зовсім юна дитина завинила усьому світу? У чому її вина? У художньому творі ми бачимо відтворення передчасного дорослішання хлопчика: за пів року з його життя пішла мати і рідна сестра, тому він змушений важко працювати і не може відвідувати школу. З батьком вони практично не розмовляють, немає часу на розмови та й Орко «постійно мовчить». Семантика «мовчання» провокує у читача дивне відчуття, адже що може бути страшніше, ніж образ сироти, який має таку рану в серці, що перестав говорити.

На похороні сестри Орко відчуває «провину», він «...не хотів віддавати життя. Але мусив віддати дитинство» [7, с. 35]. Відчуває вину і тітка Бабійка, адже вона могла хоч деколи доглянути за Орісею, пригледіти за дитиною, коли мати померла. Усе село мало дивне «відчуття провини», яке дзвеніло в повітрі. Всі розуміли, що коли помирає стара людина, це також викликає смуток, проте природність, логічність ситуації є зрозумілою, а коли ховають дитину, це викликає почуття не смутку, а саме «провини». І пояснити таку несправедливість може тільки християнське пояснення: «...багато було маленьких могилок на Урізькому цвинтарі. Зрештою, діти мають нести маленький хрест, бо ще не встигли згрішити; вони покутують за зло цілого світу: за байдужість, за вбивство, за несправедливість» [7, с. 51].

Отця Антонія хвилює почуття провини за людей, яким він не допоміг своєчасно, які померли без сповіді: «Вина отця Антонія полягала в

тому, що він не приходив до людей сам, до тих людей, котрі найбільше потребували його помочі» [7, с. 189]. Отець роздумує над ідеєю особистісної допомоги людям за власною ініціативою. Проте його бентежить той факт, що з нього би сміялися інші священники, його би охрестили дивним і ненормальним. Хоча Ісус завжди сам тягнувся до людей, вдивлявся у душу тих, кому була потрібна його допомога. Священник згадує сільського вчителя, який помер без сповіді і якому необхідна була поміч при житті. Чи є у цьому і його вина? А маленька Оріся, що померла самотня у хаті? Невже ніхто не міг прийти до неї? Отець Антоній не може змиритись з цими думками, його гнітить несправедливість, байдужість цього холодного, сірого світу. Це тягар, який він несе в собі все життя, тому і відчуває себе загнаним, оточеним непрохідною стіною.

Слід зазначити, що *ритуал «сповіді»* набуває особливого значення і трапляється неодноразово у романі. Отець Антоній зазначає, що людина не може жити поза прийняттям Христових таїнств. Отець сам відчуває гостру необхідність у сповіді та незважаючи на ризиковані погодні умови (погана дорога, холод, болото та небезпечний чорний міст), вирушає рано вранці на зустріч із Христом. Священника завжди турбувало те, що людина може померти без сповіді і її душа буде страждати через це.

Мірча Еліаде вказує, що для релігійної людини смерть не є остаточною завершенням життя: смерть – це лише інша форма людського існування [див.: 2, с. 323]. Сприйняття смерті з релігійного погляду втілене в образі отця Антонія, який пережив величезну кількість втрат на своєму життєвому шляху, зокрема, смерть своїх батьків та дружини від холери. Рід Отця Антонія обірвався, адже він був єдиним сином, що вижив у батьків. І опредметненим символом вдячності у творі є невеликий образ, що був намальований спеціально для маленького Антонія. Батько, сповнений відчаю від того, що троє його синів померли ще у маленькому віці, замовив цей образ для Антонія. Усі вірили, що саме цей простий неканонічний образ із зображенням маленького Ісусака посеред білих квітів і врятував майбутнього священника від родового прокляття.

Під час холери отець Антоній усіма силами намагався захистити людей Уріжа від страшної біди, проте своїх рідних йому врятувати не вдалось. Священнику не давало спокою питання: чого Господь залишив його самого, зовсім одного на цьому світі? У такий складний момент громада села відвернулася від нього. Єдиним вирішенням для священнослужителя було піти в монастир, закритись від світу, знайти прихисток у Господа. Але й там його чекали такі випробування, що змушували піти звідти. Та отець Антоній не зневірився, не похитнулася його віра. Він ні на хвилину не переставав дякувати Богу за кожен прожитий день та можливість допомагати людям. Це свідчить про стоїцизм, перемогу людини над стражданнями, незламність віри людини: «Не Господь карає за

гріхи, – казав не раз сердито єгомость, – не Він послав дощ і посуху. Господь не карає, а випробовує» [7, с. 69].

У площині категорії «вдячності» в романі неодноразово простежується біблійна історія про святого Йова Багатостраждального. Отець Антоній часто згадує святого і розповідає про нього своїм прихожанам, у тому числі Петру: «Не думайте, що Бог нагороджає багатством. Маєте стільки, кілько потребуєте. А якщо Господь щось забирає, то згадайте собі святих мучеників, згадайте праведного Йова, що стратив окрім маєтку, ще й родину. Їм було незмірно тяжче, ніж вам» [7, с. 140 – 141]. Книга Йова у Святому Письмі описує історію про благочестивого чоловіка, який був надзвичайно вірний Господу, і за це Всевишній наділив його усілякими земними почестями та багатствами. У Йова була велика родина, зокрема, семеро синів, які працювали на рідній землі та всіляко допомагали своєму батькові. Проте виникає архетипова суперечка між Богом і Сатаною. Сатана, який позаздрив Йову, дорікав Господу і запевняв, що той зрадить його, як тільки позбудеться свого щасливого життя. Господь був впевнений у чоловікові, тому дозволив Сатані забрати у нього багатство і родину. Хворий та немічний праведник ні на хвилину не похитнувся у вірі, твердо вважаючи, що Господь може як надати людині усілякі блага, так і випробовувати її. Як не намагався Сатана спокусити Йова, йому не вдалось збити благочестивого чоловіка з праведного шляху. Господь змилювався та повернув усе Йову.

Нортоп Фрай зазначає, що «мабуть, можемо вважати Книгу Йова квінтесенцією біблійної оповіді, подібно як Книгу Об'явлення – коротким викладом суті біблійної образності» [8, с. 278]. «Йов проходить майже всіма етапами біблійної оповіді, – зазначає дослідник, – від сотворення світу й гріхопадіння через кари єгипетські, сентенції священників, де передано закон і мудрість, через спалах пророчого дару, що розриває ланцюг мудрості, й аж до остаточної візії присутності й пізнання того, що живемо серед смерті [...]. Шлях Йова – не горизонтальна лінія наслідування й передбачливості, а параболічна послідовність розквіту, приниження й нового піднесення» [8, с. 283].

Невипадково в романі «Урізка готика» ця біблійна історія пронизує увесь текст, адже вона реалізує ідею вдячності та повної довіри Богу, не зважаючи на обставини та життєві негаразди. Страждання та випробування Йова порівнюють з голгофою та муками Ісуса Христа. У романі проєкцією страждань та втрати родини є образи отця Антонія та Петра. Саме це об'єднує таких зовсім різних персонажів. Таким чином, ця історія в містичному та екзистенційному романі Галини Пагутяк дає надію на перемогу світлих сил, можливість віднайти навіть в темній душі «вогник» надії. І однією з важливих інтенцій роману буде думка про те, що «...Бог – милосердний. Лиш той, хто має милосердя, годен любити» [7, с. 123]. І шукати відповіді людина повинна «...не у своїй натовленій душі

та щораз слабшому духу, а у Святому Письмі, яке оборонить від лукавого й злого» [7, с. 150].

Висновки та перспективи дослідження. В романі «Урізька готика» надзвичайно ґрунтовно та містко оприявлений архетип смерті за двома основними типами (за М. Еліаде) – «смерть, коли людина є жертвою чаклунства чи надприродних сил» та «смерть як абсурдна помилка». Архетип смерті реалізується у романі крізь призму філософських, психоаналітичних та християнських аспектів. Зокрема, у художньому творі саме християнська картина світу, біблійні алюзії та ремінісценції, теми та мотиви стали підґрунтям для експлікації архетипу смерті.

Література

1. Гребенюк Т. Роман Г. Пагутяк «Урізька готика» в контексті сучасної української літературної містики. *Питання літературознавства*. 2011. Вип. 83. С. 106 – 112
2. Элиаде М. Избранные сочинения: Миф о вечном возвращении. Образы и символы. Священное и мирское / Пер.с франц. М.: Ладомир, 2000. 414 с.
3. Элиаде М. Оккультизм, колдовство и моды в культуре / Пер.с англ. К.: София, 2002. 224 с.
4. Залевська О. М. Архетипні моделі в оповіданнях збірки Ростислава Єндика «Регіт Арідника». *Вісник Прикарпатського університету*. Серія «Філологія». 2005. Вип. 9 – 10. С. 422 – 428
5. Козлик І. Літературознавчий аналіз художнього тексту/твору в умовах сучасної міжнаукової та міжгалузевої взаємодії. Брно, 2020. 235 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у 2-х томах. Т. 1. / Авт-уклад. Ю. І. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
7. Пагутяк Г. Урізька готика. Київ: Дуліби, 2012. 346 с.
8. Фрай Н. Великий код: Біблія і література / З англійської переклала І. Старовойт. Львів: Літопис, 2010. 362 с.

CHRISTIAN PICTURE OF THE WORLD IN GALYNA PAGUTYAK'S NOVEL «URIZHKA GOTHICA»: THE ARCHETYPE OF DEATH

Oksana Zalevska, Natalia Bereza

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;

76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57;

e-mail: oksana.zalevska@pnu.edu.ua

Purpose. The article is devoted to the analysis of the novel "Urizka Gothic" by Halyna Pahutyak through the prism of archetypal criticism. It is proved that the vivid archetypal system of the writer's prose, the appeal to

myth-making and religious themes, and the supernatural modeling of the plot represent the author's unique individual style. At the same time, the work makes sense of important philosophical and existential motives of the hero's existence. The study also examines in detail the archetype of death, outlines and distinguishes those types that are explicated in the work "Urizka Gothic".

Research methodology. *In accordance with the topic and issues, the article uses a number of methods that make it possible to highlight the issues raised, in particular - cultural-historical (a work of art in the context of relationships with the cultural-historical background), psychoanalytic (the functioning of archetypes, artistic images and the manifestation of the semantics of the text), hermeneutic (establishing the deep meanings and philosophical issues of a work of art), structural-functional (modifying the structure of scientific research, the functional relationship of all elements).*

Results. *The article comprehensively argues and proves the thesis about the peculiarities of Halyna Pahutyak's mythological thinking based on the material of the novel "Urizka Gothic", reveals the concept of "archetype", which allows us to trace peculiar phenomena in the content-filled text of the work of a modern Ukrainian writer. The results of the study make it possible to find out the functionality of the archetype of death in the novel, as well as to determine the place and role of the author of "Urizka Gothic" in the current national literary process.*

The practical significance *of the results of the scientific study lies in the fact that they can be used in further studying the work of Halyna Pahutyak in the context of archetypal criticism in modern Ukrainian literature.*

Keywords: *archetype, author, life, death, ritual, initiation, fear, guilt.*